

СИЛА ОСВІТИ

ДЖЕРЕМІ ХЕНЗЕЛЛЬ-ТОМАС

СИЛА ОСВІТИ

Джеремі Хензелль-Томас

*Книга надрукована за підтримки
Інституту Інтеграції Знань*

Міжнародний Інститут Ісламської Думки

Рівне – 2020

The Power of Education (Ukrainian)
Jeremy Henzell-Thomas

Сила освіти
Джеремі Хензелль-Томас

© Міжнародний Інститут Ісламської Думки, 2020

The International Institute of Islamic Thought (IIIT)
P.O. Box 669
Herndon, VA 20172, USA
www.iiit.org

IIIT London Office
P.O. Box 126
Richmond, Surrey
TW9 2UD, UK
www.iiituk.com

Переклад: Юрій Косенко
Редагування: Марко Хряк-Петльованій

Передмова

Проект Прогресивна освіта в мусульманських суспільствах (ПОМС) постав внаслідок усвідомлення проблем та багатьох викликів, з якими стикається освіта сьогодні. Після низки інтенсивних зустрічей, 9-10 грудня 2013 у Вашингтоні відбувся дводенний симпозіум на тему «Реформа вищої освіти в мусульманських суспільствах», – він був проведений спільно з центром Вільсона. Наступна низка зустрічей була організована у Великобританії у 2014 році Лондонським офісом Міжнародного інституту ісламської думки (МІІД), в результаті з'явилося дві роботи, написані професором Абдельвагабом Аль-Аффенді та доктором Джеремі Хензелль-Томасом. Згодом, обидві праці були синтезовані воєдино професором Зіяуддіном Сардаром під заголовком «Від ісламізації до інтеграції знань: переосмислення реформи у вищій освіті». Друга конференція на тему «Реформа освіти в мусульманських суспільствах» була проведена 18-19 березня 2016 в Туреччині, вона була організована спільно факультетом теології Стамбульського університету та МАНУА. Низка круглих столів відбулася впродовж 2015 – 2017 років у Лондоні, Стамбулі, Коньї, Вашингтоні, Брюсселі, Кейптауні та інших місцях.

Як складова серії публікацій проекту ПОМС, «Переосмислення реформи у вищій освіті» Зіяуддіна Сардара та Джеремі Хензелль-Томаса було видано у 2017, а після цього вийшло друком і скорочене видання у 2018. Праця «Читач постнормальних часів», деякі аспекти якої присвячені освіті, була видана у співпраці з Центром Постнормальної Політики та Футурологічних

Студій. Інше видання, «Навчання дітей: моральний, духовний та холістичний підхід до освітнього розвитку» авторства Енн Аль-Мослімані зараз перебуває у процесі підготовки до друку.

Освічений розум є потужним, тому й ця брошура має назву «Сила освіти». Природа й характеристики тої освіти, таким чином, мають значення, яке далеко виходить за рамки здобуття знань заради них самих. Іншими словами, освіта є чимось набагато суттєвішим, ніж простий інтелектуальний розвиток – вона формує безцінну частину соціального віражу і лежить в основі багатьох імпульсів, котрі впливають на майбутній прогрес індивідів, суспільства й людства в цілому. Через це, вона стає життєво важливою сферою переосмислення, що триває, регенерації та розвитку.

Досліджуючи ці елементи, проект ПОМС прагне надати цінності й контексту інтелектуальному розвитку і вивести знання за межі пасивного сприйняття та рутинного навчання, щоб його застосування якомога більше сприяло досягненню цілей покращення як індивідуального, так і загальнолюдського. Чинячи так, слід зважати на багато аспектів освіти, що найбільш важливо, на цілі самої освіти. Суттєво, що йдеться про відновлення універсальних цінностей, етики, моралі та життєвості системи, яка завжди фокусувалася на матеріальних досягненнях, персональному прогресі, оскільки мета усього цього вивчалася й вважалася корисною.

Життєво важливим є прищеплювати студентам вдячність та розуміння того, що більша, альтруїстична мета освіти насправді полягає у просочення морального

світогляду взаємною повагою, співчуттям та соціальною відповідальністю. Це може вимагати переосмислення існуючих дисциплін, зокрема інноваційних, а також роботу у поєднанні з поточними знаннями та дискурсами шляхом ефективного врахування етичних та моральних норм суспільства, керівних принципів, згідно з якими вона оперує, також йдеться про закладання підвалин вигляду освіти та її духовної сутності/ідентичності.

Замість ексклюзивних та вузьких світоглядів, ПОМС визнає множину й розмаїття сучасного глобалізованого світу й світових спільнот, і прагне замінити стерильні й одноманітні підходи до знання ширшим та більш креативним розумінням реальності, яка живе в різних країнах та різних культурах.

Ця брошура вперше з'явилася у числі 14 за квітень – червень 2015 «Часопису мусульманської критики», що був присвячений такій темі, як сила та влада. Хоча викладені у ній думки та ідеї належать автору, вона була видана у зв'язку з проектом ПОМС як дискусійний матеріал з метою стимуляції обговорення й дебатів з приводу зачеплених у ній питань.

Сила освіти

Сократ та сила розпитування

Коли я писав цю брошуру, екслюзивна новина з'явилася на першій шпальті *The Times*, повідомляючи, що Британський музей дозволив, щоб частина Мармурів Елгіна (Парфенону) вперше полишила Лондон – йшлося про тимчасову експозицію однієї зі скульптур в музеї Ермітаж у Санкт-Петербурзі. На наступних сторінках були статті, у яких йшлося про подив та значення появи витвору мистецтва у музеї, заснованому у 1764 році царицею Катериною II для уможливлення участі Росії в європейському Просвітництві. Звісно, цей вчинок є глибоко символічним у той час, коли зростають побоювання з приводу нової Холодної війни між Кремлем та Заходом. Нейл Мак-Грегор, директор Британського музею, вірить твердо у те, що відносини між музеями є прикладом спроможності культури будувати мости між націями і це стає ще важливішим у часи політичного напруження та розривів.

Подібна до зображення божества фігура, котра потрапила для експонування в Ермітаж, як вважається, репрезентує річку Іліссос, – один зі струмків, що протікав поблизу Афін у давні часи. Саме тут, згідно з Платоном (як описує Мак-Грегор) «Сократ розмовляв з Федром у прохолодному затінку платанів, які росли на берегах струмка, обговорюючи цінність краси та моральність кохання». Загалом, «це втілює центральні цінності діалогу й обговорення, які підкреслюють сьгоднішні

ідеали інтелектуального пошуку та політичної свободи» та є «красномовним символом ключових цінностей як античних Афін, так і Європи доби Просвітництва».

Зараз, я не хочу підважувати чи спростовувати ключовий пункт Мак-Грегора про святенність діалектики. Навпаки, я хочу прийняти його у якості фундаментальної аксіоми стосовно того, що я маю сказати про силу освіти. Тим не менш, доречно нагадати, що Сократ був страчений за те, що був, за словами Платона, «тедзем» держави, шпорою, яка спонукає коня до активнішого руху, колючкою в тілі. Я згадую про передовицю-статтю Зіяуддіна Сардара, яка вийшла друком у недавньому числі «Часопису мусульманської критики», вона була присвячена «Небезпечним вільнодумцям». «Вільнодумці, – пише він, – здаються небезпечними просто тому що вони вільно обдумують виклики традиційних, ортодоксальних та панівних перспектив». Бути гнаними і засланими, продовжує він свою думку, не є якимось дивним наслідком настовбурчування пір'я. У випадку Сократа, видатні афіняни виглядали дурнями внаслідок застосування його парадоксальної мудрості, а один з його головних «злочинів», наслідок філософської, соціальної та моральної критики судився як «невір'я» (невіра у державних «богів»).

Але ми завжди повинні пам'ятати, що Сократ був не просто агентом-провокатором, який просував сам себе, був захоплений своєю власною дотепністю та розумом чи креативністю й радикальною зизоокістю своїх власних прозрінь, і не обертав він вільнодумство, як таке, на догматичну ідеологію, завдяки якій маскував якусь «прогресивну» силу, спрямовану проти релігії та «забобонів». Якби сьогодні він був з нами, ми не побачили б як він

некритично стає на коліна перед тріумфальністю «цінностей Просвітництва» чи «секулярним гуманізмом» або «науковим матеріалізмом» чи будь-яким іншим «фундаменталізмом», світським чи то релігійним. Сократ також був би останнім, хто вдається до самозакоханості егоїзму, і він не тільки не мав би ані найменшого інтересу у статусі популярності, але також він визнав би глибину власного невігластва. Як стверджує Сардар: «здатний засвоювати знання знає, що смиренність є запорукою правильного розуміння». Що не влаштувало велич Афін, було шляхом, яким Сократ впорався з парадоксом, виголошеним Дельфійським оракулом. Коли оракула запитали чи є хто-небудь розумнішим за Сократа, оракул відповів, що ні. Оскільки сам Сократ вірив у те, що не посідав якоїсь значної мудрості, він інтерпретував це як парадокс і почав перевіряти загадку (щоб спростувати її) шляхом розпитування видатних афінян про мудрість. Він дійшов висновку, що коли так звані мудрі люди вважали себе мудрими, хоча й не були такими, він сам знав, що він не був мудрим зовсім, а це, парадоксально, робило його мудрішим, оскільки тільки він один усвідомлював своє власне невігластво. Оракул, він зрозумів, таким чином, мав рацію.

«Апологія» Платона красномовно описує захист Сократа на суді перед 500 суддями. Цей «захист» у дійсності не є апологією, а, за словами Рассела Босуорта, спонукальною афірмацією «чеснот життя, свідомо присвяченого піклуванню про душу, відкриттю мудрості та вірності істині».

Томас Мертон, впливовий християнський мислитель, політичний активіст, соціальний візіонер та літератор, написав з великою проникливістю, прозорливістю та

особистим розумінням про потребу втілення того, що ми думаємо і що ми знаємо про плін наших життів: «Активність, властива людині, не є суто ментальною, оскільки людина не є просто безтілесним розумом. Наш жереб – жити з того, що ми думаємо, оскільки якщо ми не живемо так як ми знаємо, то ми навіть не знаємо цього».

Якщо ви пошукаєте в Інтернеті, у пошуковнику, фразу «сила освіти», у першій десятці результатів з понад півтора мільйона результатів, знайдених менш ніж за пів секунди, знаходиться маніфест на сайті *Deutsche Welle*, який говорить нам, що «освіта означає більше, ніж набуття знань. Вона надає людям силу розвиватися як особистостям і ставати політично активними. Це не завжди відповідає інтересам правителів...». Далі йдеться про те, що освіта – це фундаментальне право людини та емансипаційна сила для політичного розвитку, демократії та соціальної справедливості, яка надихає людей протистояти насильству та зловживанню владою з боку можновладців і урядів і давати доступ до не цензурованих перспектив.

Ключовим аспектом тут є виправдання персонального розвитку зі спротивом авторитаризму й діям, спрямованим проти свободи й соціальної справедливості. Коран дає зрозуміти, що трансформація суспільства та усього світу має спиратися на трансформацію особистості: «Бог не міняє становища людей доти, доки вони самі не зміняться» (13:11). Пророк Мухаммад, як повідомляється, говорив: «Той, хто знає себе добре, знає свого Господа», а також (хоча цей хадис не включено в авторитетні збірники) описав більший джихад (аль-джихад аль-акбар)

як боротьбу проти своїх нищих поривань. Давньогрецький афоризм «пізнай себе самого» (*gnothi seauton*) був однією з максим Дельфійського оракула, викарбуваною на фронтоні храму Аполлона та провідною засадою Платонової Академії.

Мертон застерігає щодо небезпек активності, яка не закорінена у самопізнанні й особистісній трансформації: «Ті, котрі намагаються діяти й робити речі для інших чи для світу, без поглиблення свого власного розуміння, свободи, цілісності й здатності любити, ніколи не матимуть нічого, щоб дати іншим. Вони будуть доносити до них лише заразу власних нав'язливих думок, свою агресивність, свої егоцентричні амбіції, свої марення про цілі та засоби, свої доктринальні процедури та ідеї».

Найбільш популярною цитатою, яку я знайшов в процесі пошуку в Інтернеті, була цитата Нельсона Мандели: «Освіта – це наймогутніша зброя, яку ви можете використати для того, щоб змінити світ». Інші, котрі також перебувають у першій десятці результатів пошуку, містять таку, яка наголошує на тому, як освіта надає силу для того, щоб «змінити чийсь погляди на світ і на те, як треба жити», а ще одна цитата пояснює як «трансформаційна сила великої освіти здатна змінити геть усе».

Тепер, слід сказати, що ресурси Інтернету, на яких ми знаходили наведені цитати, часто виривають їх з контексту й зводять до рівня трохи більшого, ніж прості кліше, котрі безкінечно повторюються та відтворюються на незліченних сайтах. Щойно щось приналежне комусь потрапляє в Інтернет, воно має схильність до нескінченної проліферації у якості мало не Євангельської

Істини. Це, звісно, є однією з проблем моделі негайного навчання, яка, незважаючи на неоціненну цінність негайного доступу до знань, що вона забезпечує, також може перетворювати ці самі знання на своєрідні труктури й мантри, гасла різного ступеню вірогідності чи значущості. Також, вона може цементувати популярність корпусу цитат шляхом застосування орієнтованої самої на себе рейтингової системи, базованої на низці «хітів». Ще, було б помилкою сперечатися з ідеєю, яка пронизує серцевину найбільших максим, відтворених як топ хітів, – це проста ідея, котра має велике значення – освіта має силу змінювати людину й світ.

Індоевропейський корінь поті, який породив латинське слово *potere* (бути спроможним), є джерелом англійських слів 'power, potent, potential та possible', а також породив санскритське слово патіх («пан, владар»). Опанування самих себе дає нам змогу служити іншим.

Перш за все, найкраща освіта повинна надавати силу для перевірки, знання й зміни нас самих, щоб завдяки цьому ми могли трансформувати життя інших.

Відкритий пошук та навчання впродовж усього життя

Ця трансформація також є подорожжю, яка ніколи не закінчується, відкритим пошуком та навчанням упродовж усього життя, закоріненим у передумові, згідно з якою завжди є так багато усього для пізнання. І це правда, звісно, і не тільки для інтелектуальної сфери, але також для духовного шляху. З кожним кроком,

зробленим на шляху більшого розуміння істини, нові шляхи постійно розбігаються в усіх напрямках, адже таким є нескінченна генеративна сила Творця. Такі випробування призводять до ще більшої певності (якин), але, парадоксально, також і до заплутаності, адже духовна певність не є такою ж, як фальшива певність, породжена закритим розумом у своєму вузькому розумінні закритої книги. Містична паралель до ніколи не закінчуваного процесу освіти може бути знайдена в описі Ібн аль-Арабі, в його описі стану божественного здивування (хайра), що виникає завдяки відкритим дверям Серця і внаслідок процесу кумулятивної «маніфестації Себе». Тут, він описує як чиясь обізнаність та усвідомлення одкровення природи чи діяльності Бога у світі є відкриттям новий імплікацій, що постійно розгортаються, і завдяки цьому людина приходить до розуміння, за його словами, того, «що справа не має такої точки, у якій вона могла би зупинитися». Коран говорить нам: «Якби всі дерева землі перетворилися на тростини для письма, а до моря додали б іще сім морів, то й тоді не вичерпалися б слова Аллага. Воістину, Аллаг – Великий, Мудрий!» (31:27).

Ми можемо знайти часткову аналогію до процесу постійного «розгортання» у відкриванні вкладених одна в одну китайських скриньок часів династії Сун, – послідовно, скринька меншого розміру уміщувалася у скриньку більшого розміру. Найменша з цих скриньок (а вони стали попередниками пізніших японських та більш відомих російських (матрьошок) ляльок, вкладених одна в одну) традиційно містила одне єдине зерня рису. Тут, певна річ, є визначений кінець у процесі відкривання й виявлення найменшої скриньки чи

ляльки, що їх можна видобути (зважаючи на очевидні фізичні обмеження простору й матеріалів). Але якщо проаналізувати аналогію глибше, ми можемо уподібнити єдине зерня рису в останній скриньці до Сингулярності, себто, до сутності, початкової точки без вимірів, з якої відбувається еманация дедалі більших вмістливищ, і з якої «ця справа не має такої точки, у якій вона могла би зупинитися».

Освіта повинна пропонувати силу для утримання на шляху пошуку й навчання. Поза тим, вона відкриває наші уми й серця для джерела усіх знань та його нескінченної генеративної потуги.

Цілісність, фрагментація й трансформація самого себе

Фізик Девід Бом, якого Ейнштейн вважав своїм попередником, визначив те, що він назвав «вказівним порядком», як основоположну й нероздільну цілісність, фізична форма якої постійно розгортається й згортається назад, так, що «кожна частина Всесвіту є пов'язаною з кожною іншою частиною». Це є голографічним баченням Вільяма Блейка – «баченням світу у піщинці» і це не просто поетична уява. Єдність та взаємопов'язаність усіх речей також є осердям відкриттів Джона Стюарта Белла. Він показав, що кожна частинка у Всесвіті має пам'ять про кожен іншу частинку, оскільки усі вони на початку були «запаковані» в Сингулярності. Розмаїття форм є нескінченним та постійно змінюваним, але існує незмінна сутність, яка є джерелом усього, і місцем нашої появи й нашого повернення. «Із кожної речі Ми

створили пару...» – мовить нам Коран (51:49), і це є відображенням єдності у розмаїтті.

Бом вказує на нагальні проблеми, зумовлені фрагментарністю форми думки, яка зазнає невдачі у тому, щоб побачити основоположну єдність та зв'язок. Вона генерує нескінченні хаотичні й безглузді конфлікти, а також масштабні кризи – соціальну, політичну, економічну, екологічну, психологічну – на індивідуальному рівні та на рівні усього суспільства. До того ж, фрагментація, на яку жалівся Бом, тільки збільшилася з моменту публікації його книги у 1980 році. І звісно, Бом міг також згадати й релігійні конфлікти, як і наростаючу ксенофобію. Нам не треба довго придивлятися для того, щоб побачити у сьогоднішньому світі отупляючий та навіть руйнівний наслідок винятковості, трайбалізму, тріумфальності та політики вузької ідентичності для підривання й неналежного використання доктрин та цінностей з метою встановлення культурної, етнічної, релігійної, національної чи цивілізаційної вищості, хай то буде на Сході чи на Заході. Єдність у розмаїтті не є одноманітністю, не більше, ніж Абсолют може бути прирівняний до руйнування абсолютизму, який здійснює облітерацію усього контексту.

Ібн Хальдун використовував термін 'асабійя (племінна відданість, етноцентризм) як у позитивному, так і в негативному сенсах. Вона може бути джерелом солідарності та соціальної згуртованості, але у негативній формі вона набуває вигляду грубо джінгоїстичної та самовдоволено етноцентричної ментальності, яка живить племінну упередженість та патріархальну само зацікавленість. Реакція Пророка на пишання славою предків була такою, що

він прагнув застерегти тих, хто загруз у зазнайстві доби доісламського невігластва язичництва (джахільїя), він наголошував на тому, що іслам скасував такий трайбалізм і що усі люди є нащадками Адама. Нам радиться в Корані (49:13) усвідомити, що немає переваги у однієї людини над іншою, окрім як у богобоязливості (таква), що свідомість та люблячий трепет перед Богом надихають нас бути пильними і робити праведні вчинки. Цей аят є чітким засудженням усілякої етнічної/расової, національної, класової чи племінної упередженості, засудженням, яке було посилене чіткими словами пророка Мухаммада: «Той не з-поміж нас, хто проголошує справу племінної відданості, і той не з-поміж нас, хто помирає за справу племінної відданості». Коли його попросили пояснити, що мається на увазі під племінною відданістю, Пророк відповів: «Це означає допомагати своєму власному народові в будь-якій несправедливій справі». Засудження трайбалізму також міститься у Пакті Чесних (хільф аль-фудуль), який був укладений тоді, коли Мухаммад був юнаком і ще не став Пророком. У цьому пакті, племінні лідери й члени племен присяглися, що визнають своїм колективним обов'язком втручатися у конфлікти, у тому випадку, коли справедливість буде спалюжено, і виступати на боці гноблених проти гнобителів, ким би вони не були і які б союзи не пов'язували їх з іншими племенами. Схвалення пакту Пророком, у якому він не бачив нічого такого, що суперечило б ісламу, підтверджує, що принципи моралі, справедливості й загального суспільного блага не є винятковою власністю якоїсь однієї спільноти, віри чи ідеології. Освіта повинна надавати силу для припинення фрагментації, для вирішення конфліктів та подолання вузьких визначень ідентичності.

Обрії людського знання, що розширюються

Я пам'ятаю як будучи дванадцятирічним хлопчиком позичив тридцятидюймовий рефракторний телескоп у місцевій бібліотеці й провів шість місяців займаючись картографуванням нічного неба. Я переконаний, що мої батьки були щасливі, що гідне Гаргантюа завдання, яке я поставив перед собою, принаймні, утримувало мене від якихось поганих занять. Я пригадую з благоговінням той момент, коли планета Сатурн виплила перед моїм поглядом. Я чітко міг бачити три головні кільця крізь мій аматорський інструмент, але великі телескопи виявили 8 кілець, а орбітальний космічний корабель, як от Кассіні, може тепер виявити й показати 30 кілець та проміжки між ними. Дійсна загальна кількість кілець залишається наразі невідомою.

Як демонструє відкриття нових кілець, людське знання просувається й зростає, а одним з найважливіших факторів такого зростання є неоціненна цінність плюралізму, міжкультурного обміну й діалогу. Ахмед Мустафа та Стефан Сперл продемонстрували нещодавно у своїй недавно виданій великій праці про сакральну геометрію та науку арабської каліграфії, що три сторіччя проминули з часу смерті Пророка ісламу, перш ніж сталося винайдення пропорційного письма аббасидським візиром Ібн Мухлою та майстром каліграфії Ібн аль-Баввабом у Багдаді в 10-му сторіччі, оскільки обрії знання, накопиченого ісламською культурою (а з нею і наукової термінології арабською мовою) мали значно розширитися, включити й абсорбувати надбання інших, більш ранніх цивілізацій. І цей процес зростаючої обізнаності висвітлюється в аяті Корану: «Ми покажемо їм Наші знамення

на небесних обрїях та в них самих, доки вони не зрозуміють, що це – істина! Невже не достатньо того, що Аллаг – кожній речі Свідок?» (41:53). Тут, наскільки я це розумію, термін обрїй (афак) стосується як розширення рівня й зрілості людської свідомості, так і урізноманітнення сфер людського знання, яким би не було їхнє джерело. Перші аяти Корану, які були послані, закликають нас: «Читай! І Господь твій – Найщедріший, Який навчив письма пером. Навчив людину того, чого вона не знала» (96:3-5). Мухаммад Асад зазначає, що перо є символом усього знання, записаного засобами для писання, думок, досвіду та прозрінь і передачі усього цього від індивіда до індивіда, від покоління до покоління, і від одного культурного середовища до іншого, а це наділяє людські знання кумулятивним характером.

І нехай для нас буде дуже чітким те, що культурний обмін є процесом, який працює у багатьох напрямках. Якщо ісламська цивілізація багато чим завдячує грецькій філософії, етиці й геометрії, то Західна цивілізація багато чого запозичила у того, що Мухаммад Асад красномовно описав як наполягання на «свідомості й знанні», котре міститься в Корані й котре уможливило «ту чудову еру навчання й наукового пошуку, яка вирізняла світ ісламу в часи його розквіту такою визначною культурною рвїйністю». Приємно бачити впродовж останніх років низку книжок, у яких видається раніше присутня в працях сходознавців упередженість, яка вперто ігнорувала внесок не західних культур та цивілізацій у розвиток Західної цивілізації.

Як пояснює Асад, Коран дав народження культурі «незалежного пошуку та інтелектуальної зацікавленості»,

яка «проникла незчисленими шляхами й стежками у розум середньовічної Європи і дала народження такому відродженню Західної культури, яке ми називаємо Ренесансом, і, таким чином, стала, значною мірою, відповідальною за народження того, що описується як ера науки: ера, у якій ми зараз живемо». Я тут згадую про нападки новеліста Себастьяна Фолька на Коран та про чемну відповідь Зіяддіна Сардара у *The Guardian*. Фольк описав Коран (предмет, який, за словами Сардара, цілком очевидно перебуває за межами його розуміння) як «дуже невтішну», «одновимірну», «порожню» та «гнітючу книгу», котра не має «етичного виміру». Як зазначає Сардар, якби це було правдою, «як міг би Коран мотивувати віруючих розвивати науку й навчатися, обстоювати розум та експериментальний метод, встановлювати університети й лікарні, у яких провадилися дослідження, та пропагувати філософський пошук?».

Освіта повинна надавати силу для розрізнення й оцінювання багатьох джерел і стандартів людського знання та їхнього злиття у процесі розвитку людської цивілізації.

Відкритість до трансцендентного

Динамічний імпульс, породжений Кораном, був колись інтелектуальним і духовним. Цивілізація, яка ним надихалася, охоплювала розрізнення істини, якою, на найвищому рівні, є пізнання Бога, адже жодна вища цивілізація не вартує свого імені якщо вона не спроможна розрізнити дезорієнтовану інтелектуальну цікавість (неважливо наскільки та є «відкритою», «оригінальною»

чи «креативною») та якісним інтелектуальним зусиллям, котре закорінене у найвищих етичних та духовних цінностях і котре саме є відображенням трансцендентності.

Те, що зосереджується в розумі, не могло би бути більш відповідним для з'ясування, ніж це знайшло своє відображення у зверненні Папи Франциска до Європейського парламенту в Страсбурзі 25 листопада 2014. Він говорив про славетну фреску Рафаеля «Афінська школа», у Ватикані. Платон та Аристотель перебувають у центрі. «Палець Платона», – сказав він, – «піднесений догори, він вказує на світ ідей, на небо, на небеса, як ми могли б сказати. Аристотель тримає руку простягнутою біля себе, у напрямку глядача, у напрямку світу, конкретної дійсності». (Який чудовий образ, я вважаю, висловлювання, яке приписується пророку Мухаммаду: «У мене є дві сторони, одна звернена до світу, а друга – до Аллага»). Понтифік далі говорив про те, що фреска вразила його, оскільки «здалася справжнім відображенням Європи та її історії, складеної з постійної взаємодії між небом та землею, де небо символізує відкритість до трансцендентного – до Бога – що завжди вирізняло народи Європи, тоді як земля репрезентує практичну і конкретну спроможність Європи протистояти ситуаціям та проблемам».

Яким провісницьким є його висновок, що майбутнє Європи залежить від відновлення життєвого зв'язку між цими двома елементами. «Європа, яка більше не є відкритою до трансцендентного виміру життя, є Європою, яка ризикує повільно втратити свою власну душу і той гуманний дух, який вона й досі любить та захищає».

Давньогрецьке слово антропос (людина) може добре відображати початкове значення: «той, хто є задивленим у небо». Наша прямостояча постава дає нам можливість дивитися вгору, набувати того вищого натхнення, яке сягає за межі землі, до небес, і позиціонує нас як міст між двома світами. Ми маємо у нас самих, у нашій сутнісній природі, критерій (фітра) чи компас, який орієнтує нас до нашого походження – наріжного каменя, який показує нам шлях, щоб бути у повному сенсі цього слова людьми. Якщо Папа є понтифіком, усе людство має функцію, занурену у корінь цього слова, латинське *pontifex*, «той, хто будує мости», має на увазі й того, хто встановлює контакт між Богом та людиною.

Освіта повинна надавати силу для того, щоб сягати неба, і для того, щоб поєднувати небеса і землю, трансцендентне та іманентне, у любові до Бога та «усього, що рухається по поверхні землі».

Плюралізм і динамічна просвітницька робота

Багато хто з нас знає, бодай приблизно, зміст біблійної історії про Вавилонську вежу з книги Буття (11:1-9), і навіть ті, котрі її не знають, можуть бути знайомими з метафоричним застосуванням слова «Вавилон» для позначення місива звуків чи одночасного звучання взаємно незрозумілих мов. Згідно з повідомленням книги Буття, Вавилонська вежа була збудована нащадками Ноя у марній спробі дістатися до неба. Як кара за їхнє зазнайство й пиху, Бог покарав їх, зробивши так, що будівельники припинили розуміти один одного; отже, згідно з легендою, фрагментація людської мови

на різні мови світу відбулася таким чином, а також людство потім розсіялося по поверхні землі.

Коран, однак, не підтримує ідею про те, що розмаїття мов та рас є покаранням чи ношею, покладеною на людство. Навпаки, він благословляє єдність у розмаїтті, не тільки у плані культури, мови й раси, але також у релігії. Плюралізм, простота, є аспектом фітри, сутнісної природи первинного стану людської істоти. Словами Махмуда Айюба, людське розмаїття є «не наслідком поступової дегенерації людського суспільства з ідеального чи утопічного стану. Не є воно і результатом браку божественної настанови чи людського розуміння. Радше, релігійне розмаїття є нормальним станом людства. Це є наслідком розмаїття людських культур, мов, рас та різних середовищ». «Одкровення», – пише рабин Абрахам Гершель, – «завжди є акомодациєю спроможності людини. Немає двох подібних розумів, так само як і двох подібних облич. Голос Бога досягає душі людини різними шляхами, багатьма мовами. Одна істина знаходить багато шляхів для того, щоб її зрозуміли». А Ненсі Клайн припускає, що «Розмаїття породжується інтелігентністю груп. Гомогенність є формою заперечення».

Недавнє дослідження припускає, що одним з факторів, який спричинився до вимирання неандертальців, був брак просвітницької діяльності серед них. Більша частина мозку неандертальців була присвячена, як видається, зору й контролю за тілом, тоді як у сучасної людини помітний зсув потужностей мозку у бік підтримки складних, розширених соціальних мереж (корисних для змагання за обмежені ресурси) і для цього вимагалася складніша мова.

Ляти Корану, які благословляють плюралізм, є добре відомими, але їх недостатньо просто повторяти: «Ми створили вас народами і племенами для того, щоб ви пізнавали одне одного» (49:13); «Якби Господь захотів, то міг би створити вас однією спільнотою, але [Він забажав протилежного] щоб випробувати вас...» (5:48). Коран також розповідає нам, що розмаїття людських мов та кольорів шкіри є знаменням для тих, хто володіє знанням (30:22), а Мухаммад Асад зазначає, що є інші аяти, які підтримують те, що, за його словами, «безперестанна диференціація у поглядах людей та ідеях не є випадковою, але репрезентує відповідний до Божої Волі фактор людського існування». Пророк Мухаммад, як повідомляється, сказав: «Розмаїття моїх людей є благословенням».

Важливо розрізнити між плюралізмом та активним процесом навчання та неперевіршеною посередністю простої «толерантності». Омід Сафі нагадує нам, що конотації толерантності є глибоко проблематичними, укоріненими як слово у середньовічному затруєнні та фармакології, коли вони позначали більше отруту для тіла, яку те могло «толерувати», перш ніж здатися на поталу смерті. Як красномовно довела Діана Екк, плюралізм не є простим існуванням «множини» чи «космополітизмом», жмутом ізольованих таборів чи окремих анклавів. Без реального залучення, вони є просто «іконою розмаїття», а не «інструментом зв'язків». Не є також плюралізм і різновидом невиразного чи надуманого синкретизму, позбавленого чину чи дози комфортабельної широти щодо спільного підґрунтя, яке служить для міжрелігійного порозуміння.

Це зустріч, що шукає правду, процес взаємної трансформації, який іде далі, ніж просте намагання зрозуміти «іншого», але досягає нового рівня взаємного порозуміння.

Зміцнення відносин лежить в основі тієї зустрічі. Один з найважливіших шляхів для розвитку здатності формувати й підтримувати відносини полягає у широкій та цілісній освіті, яка надає достатньо місця для мистецтва й гуманітарних наук. Це особливо важливо у зв'язку з їхнім наростаючим процесом витіснення їх на узбіччя у програмах провідних навчальних закладів. В освітніх системах на усіх рівнях в мусульманських спільнотах таке нехтування може бути навіть ще більш очевидним. Освіта, багата на гуманітарні науки, сприятиме розвитку не тільки навичок критичного та креативного мислення, розпитування та вільного неупередженого пошуку та навичок ефективної комунікації шляхом проведення дискусій та дебатів, а також низки інших можливостей: залученню до образотворчого мистецтва як до засобів стимуляції душі, запалювання уяви, розвитку естетичної свідомості та стимулювання мозкової активності; мультисенсорним дослідженням і прямому емпіричному навчанню, особливо у тому, що стосується краси й величі облаштування природи; розумінню становища людей шляхом вивчення історії, географії, мов, літератури та соціальних наук; культивуванню відкритого й співчутливого світогляду, який цінує й поважає розмаїття й активно сприяє міжкультурному діалогу; та розвитку характеру, чеснот, альтруїзму й етичних цінностей, як у плані персональної поведінки, зв'язків, громадянства, ведення бізнесу, благодійності, так і у плані турботи про довкілля, яке зараз викликає дедалі більшу заклопотаність у всіх нас.

Освіта повинна надавати силу для того, щоб встановлювати зв'язок з «іншим» та пізнавати його, і чинячи так збагачувати і вдосконалювати себе самих.

Модель шкільництва

Я приділив тут деяку увагу важливості пов'язаних концепцій плюралізму, розмаїття, культурного обміну, стосунків та розширення обріїв знання, оскільки існує чіткий зв'язок між усім цим і роллю розмови, дискурсу, обговорення, діалогу, діалектики й полілогу як скріпок будь-якого потужного й трансформаційного освітнього процесу – тобто, того, що пропонує силу зміни себе самого, суспільства і світу. В рамках західної дисципліни психології розвитку, Карл Рігель ідентифікує здатність прийняти суперечки, конструктивну конфронтацію, парадокси та асинхронність як найвищу стадію когнітивного розвитку і Джеймс Фовлер асоціює діалектичне мислення з розвитком віри. Це відбувається без розмови про те, що діалектичний процес не є ні компромісом, ні рихлим релятивізмом, але креативною напрутою, яка до краю трансформує суперечності на щось таке, що взаємно доповнюється, вивільняючи мислителя з відкритим розумом від пут укорінених звичок та обумовлених стереотипів мислення, усталених схильностей, страху змін та нестабільності й небажання наблизитися до будь-чого, що може загрожувати чийомусь відчуттю «власного ества».

Таким чином, чи ведуться розмови про культуру у наших школах? Роланд Барт повідомляє про оцінку Джона Гудледа та інших, згідно з якою 85% часу уроків

в американських школах займається панівною педагогікою, базованою на тому, що вчителі говорять, а учні слухають, принагідно, у це вкрапляються керовані вчителями обговорення. Можна припустити, що подібна ж перевага говоріння вчителів існує і в наших британських школах, значна частина якого могла би бути спрямованою на розвиток креативного й критичного мислення. Але ж ні. У дійсності, масштабне дослідження британських середніх шкіл виявило, що менше 10% говоріння вчителів пов'язано з розвитком навичок мислення вищого рівня. Переважна більшість цього часу витрачається на контроль та управління, включаючи підтримання порядку та давання інструкцій, а також на низькоякісну передачу фактів та інформації. Більшість опитувань учнів зосереджені тільки на пристосування до пригадування «правильних відповідей» у зв'язку зі встановленим наповненням, як це вимагається нав'язливим режимом тестування та оцінювання, радше ніж промоцією дискусії шляхом обговорення альтернативних точок зору чи інших процесів вищого порядку, процесів дослідження та пошуку чи розмірковувань над тим, що вивчається.

Освітній процес, який диспропорційно зосереджений на передачі інформації, за якої в центрі перебуває вчитель (це те, що Гарвардський освітянин Роланд Барт називає «сиди» та «скній») не може охопити пробудження й живлення повноцінних людських здібностей. В термінології ісламської освіти, надмірне інструктування й тренування розуму та передача знання шляхом настанов, у центрі яких перебуває вчитель (та'лім) за рахунок ширшого підживлення усього ества (тарбія) відбувається за рахунок інтегральності освітнього досвіду. Хороший

вчитель не просто є му'аллімом, передавачем знання, але також і мураббі, підживлювачем душі та тим, хто розвиває характер.

Існує нагальна потреба відродження справді цілісних та якісних принципів перед лицем отупляючого утилітаристського підходу, виведеного з управлінських засад, спрямованих на досягнення вузької цілі, що зводить людину до статусу скиглія-споживача, який обслуговує інтереси руйнівного матеріалізму, нестримного економічного зростання та руйнації довкілля. Ця сучасна модель шкільництва була об'єктом сильної критики, включаючи потужний обвинувальний акт Джона Тейлора Гатто, спрямований проти оцінювання її структур, які лежать в основі сучасного державного шкільництва в США. Гатто виявляє ту саму мертвотну утилітаристську програму, яка також інформує британську освітню політику – програму, спрямовану на перетворення дітей на гвинтики в економічній машині, дітей, які є залежними, конформістами, матеріалістами і яким бракує цікавості, креативності, уяви, знання про самих себе, сили інтелектуального пошуку та роздумів і здатності побути на самоті. Нейл Постмен, видатний американський критик-соціолог, також скаржиться на той спосіб, яким сьогодні школи пропагують «фальшивих богів» економічної корисності та споживацтва.

Одна з найбільш життєвих сил освіти повинна давати нам змогу чинити спротив індоктринації будь-якого штибу та якості. Давайте я наведу промовистий приклад. Повідомлення, зроблене професійною радою релігійної освіти, виявило, що серед учнів середньої школи віком від 11 до 18 років, тих, які насолоджуються релігійною освітою та бачать позитивну користь для своїх власних

життів від вивчення релігії, перевершує у співвідношенні 4 до 1 тих, які є негативними стосовно цього. Повідомлення також наводить приклади тверджень учнів, які показують, що багато учнів також люблять предмет з причини тих можливостей, які він дає для вираження думок, вдосконалення комунікаційних навичок, здобуття знання про інші релігії, розвиток міжкультурної обізнаності й чутливості, розвиток навичок філософського пошуку й роздумів та розмірковування про значення та мету життя. Може бути дуже мало інших можливостей такого ґатунку в програмі для такого збагачення. Ці факти суперечать озвученій ідеологічній упередженості тих, котрі категорично протистоять релігійній освіті та «індоктринації», такій, яку виявляє «філософ» А.С. Крейлінг, який колись описав релігійну освіту як «інтелектуальне насильство» а школи, де викладається релігія, як «гетто забобонів». Хоча індоктринація та брак критичного/діалогового мислення може й характеризувати певні аспекти освітнього процесу у деяких таких школах, дуже й дуже неправильно урівнювати такі недоліки з релігійною освітою як такою. Таке узагальнення не тільки виявляє неповагу до очевидності, яка викликає подив, коли її виявляють самозвані чемпіони критичного мислення, але також є свідченням авторитарної неповаги до досвіду самих молодих людей.

Тоді як індоктринація в царині релігії може бути механічною й формальною в рамках певного культурно обумовленого налаштування розуму, ми потребуємо розуміння тієї індоктринації, яка до певної міри втілена в мейнстримну освітню систему, яку ми загалом характеризуємо як «світську». В «Золотому Записнику» Доріс Лессінг пише: «Ми ще не виробили систему освіти, яка не була б системою індоктринації... Ті з вас, які є

більш відірваними й стійкими індивідами, ніж інші, будуть заохочувані залишити її й шукати на свій розсуд шляхів для самоосвіти – освіти на підставі своїх власних суджень. Ті, котрі залишаються повинні пам'ятати, завжди і скрізь, що вони є втисненими у вузькі й конкретні рамки потреб цього конкретного суспільства, у вузькі рамки стереотипів». Анна Арендт, соціальний філософ, викладає це наступним чином: «Мета тоталітарної освіти ніколи не полягала у прагненні прищепити якісь переконання, вона полягає у руйнуванні здатності формувати будь-які переконання».

Освіта повинна надавати силу задавати питання в процесі пошуку, викорінювати свої власні упередження та опиратися індоктринації.

Нарративні помилки, обумовлені налаштування розуму, дихотомії та неправильні сприйняття

Ми можемо додати до загальної категорії «укорінених звичок та обумовлених стереотипів думки» принаду «нарративних помилок», ті хибні, але прості й переконливі історії минулого, які постають зі спроб нашої свідомості надати сенсу світові. Добре доведено, що навіть дуже «раціональна» наукова спільнота є сприйнятливою до конфірмації упередженості. Таким само чином, ми знаємо з психології сприйняття, що людський розум схильний бачити те, що він хоче чи очікує побачити. Преференції перцепції є, звичайно, необхідними та зрозумілими. Без швидкої автоматичної рутини, породжуваної процесом підняття-опускання, ми не змогли б функціонувати у цьому світі, адже нам

довелося б аналізувати усе ретельно від самого низу, так, ніби ми з цим зіткнулися вперше. Вигоди виживання, що їх надає швидка обробка (інформації) є очевидними, а дихотомізація сама по собі є втіленою в нас до певної міри як засіб судження й рішучої дії. На противагу, кабінетний філософ, який детально вивчає логічне підґрунтя кожної пропозиції, поглинає усілякі знання, розмірковує над кожною позицією й агонізує над кожним найменшим дисонансом та нюансом, може ніколи так і не вийти зі свого кабінету. Але ми певно маємо розрізняти між позитивною динамікою простих «історій», котрі допомагають нам досягнути когерентності й порядку світу, а їхні негативні наслідки полягають у вродженій людській тенденції до підтримки однобічного трайбалізму, фанатизму та забобонів.

Становлення виклику для механічної наполегливості одновимірного мислення та розділяючих «скриптів» має бути однією з найважливіших функцій не тільки мислителів та дослідників, що перебувають на передньому краї академічної науки, але й для відповідальних журналістів, коментаторів та культурних критиків, котрі переймаються безстороннім віднайденням істини та відкриттями, прогресуючою та критичною оцінкою дійсності. І ця функція завжди є більшою, ніж просто змагальна, яка прагне підривати заради себе самої або відстоювати позицію за будь-яку ціну, але вкорінюється в інтелектуально чесній критичній взаємодії з альтернативними поглядами, конкуруючими аргументами й суперечливою дійсністю, перебуваючи на службі кумулятивного уточнення людських знань. Один з основоположних принципів Західної цивілізації полягає у ствердженні Платона, що процес філософської діалектики є вкрай

відмінним і незмірно вищим від риторики як засобу переконання, і це залишається справедливим і сьогодні, як це було в його Академії.

Один з десяти головних результатів пошукового запиту, пов'язаного з моєю «Силою освіти», стосується часто повторюваного афоризму, приписуваного англійському філософу і державному діячу 17 сторіччя Френсісу Бекону, що «знання – це сила». Латинська фраза, яку він безпосередньо висловив (*ipsa scientia potestas est* – “знання саме по собі є силою”), знаходиться у його *Meditationes Sacrae* 1597, де він прояснює прирівнювання знання до сили/влади пояснюючи, що воно (знання) «є не просто аргументом чи прикрасою». Іншими словами, як наслідок його фрустрації у зв'язку зі встановленою традицією схоластики, Бекон хотів по-новому зв'язати знання з дією, продукувати практичне знання, базоване на емпіричних принципах для «використання й користі людини».

З цією метою, яку підтримував Бекон, ми повинні очистити розум від упередженості, обумовленості, помилкових уявлень та непроаналізованої авторитетності – що ми називаємо «ідолами людського розуму», які паскудять і знебарвляють істинну природу речей – і покладатися, замість цього, на безпосередній досвід, сприйняття, спостереження та «справжню індукцію» як методів отримання цілісного знання. Серед більш специфічних прикладів перешкод розуміння, включаючи Беконових «ідолів», є такі: намагання втиснути речі у рамки стереотипів, шукання доказів на підтримку попередніх уявлень, бачення того, що очікується побачити, віра у те, у що хочеться вірити, генералізація, віддання переваги одному погляду чи перспективі над іншим

(наприклад, античності над сучасністю, частині над цілим, відмінностям над подібностями чи навпаки) та неспроможність зрозуміти що слова можуть мати більше одного значення. Це примітний список, який має таке модерне обрамлення, зближуючись разюче з багатьма ключовими сучасними відкриттями у когнітивній психології та суміжних дисциплінах про характер обумовлення, забобони, упередженість та інші перешкоди для навчання.

Щодо тенденції до дихотомії, вона є інтегрованою в освітній контекст як найбільший домен людської думки та активності. Явні приклади включають спільну неправильну концепцію про те, що запам'ятовування є чимось шкідливим для мислення та розуміння чи що креативність якимось чином є незалежною від існуючого знання. Іншим фейком є уявлення про те, що спеціалізація, накопичення деталізованого корпусу знань, є чимось таким, що протиставляється широті й перехресним зв'язкам, набутим внаслідок міждисциплінарного чи мультидисциплінарного навчання. Великі поліістори (включаючи тих, які надихали мене самого) не є дилетантами, котрі тільки ковзають по поверхні багатьох глин, так само, як і спеціалісти не завжди страждають від тунельного бачення, яке не дає їм змоги бачити ширшу картину.

Давайте тепер звернемося до інших фальшивих уявлень, висвітлених Беконом – розрізнених сприйняття реальності, породжених фіксованими ідеями та очікуваннями та супутнім нехтуванням дійсністю. Опитування нещодавно опубліковане в *The Times* та відповідно назване «Індекс невігластва» показує приголомшливе переоцінювання у різних категоріях, включаючи кількість

мігрантів та мусульман в 14 країнах. Американські респонденти, наприклад, вірили у те, що мусульмани становлять до 15% населення США, тоді як справжня кількість становить лише 1%. Людям постійно згодують сенсаційні повідомлення в ЗМІ про те, що турбує їх, і таким чином включають розумовий механізм переоцінювання. Іншим прикладом суттєво неправильного сприйняття реальності є переоцінювання насильства, мотивованого релігією. Варто зазначити, що, всупереч широко розповсюдженому неправильному уявленню про релігію, яке полягає в тому, що релігія історично була головною причиною насильницьких конфліктів, оцінюється, що у гіршому випадку, релігійні причини мали менш ніж 3% з 248 мільйонів смертей, спричинених 10 найбільш згубними війнами, різаниною й злочинами у історії людства.

Освіта повинна надавати силу для накопичення корпусу знань, опанування дійсності та спротиву обумовленому, упередженому й одновимірному мисленню.

Реалізація людського потенціалу

Я приймаю це як аксіому, що справді якісна освіта може тільки бути базованою на зрілому розумінні повного спектру людських сил та можливостей – фізичних, сенсорних, когнітивних, пізнавальних, уяви, співчуття, моральних сил та сил духовних – маючи на гадці те, що від духовної перспективи усі такі сили й можливості є Божим благословенням і «немає сили та могутності ні в кого, окрім Бога» (ля хавля ва ля куввата ілля бі Лляг).

Концепція та практика цілісної освіти є також інтегральною до всеохоплюючого бачення людських можливостей в ісламі. Є повторювані уславлення в Корані для використання можливостей даних нам для набуття знань і розрізнення істини. Вони охоплюють почуття, які дозволяють нам здійснювати пряме спостереження та набувати досвід, а також те, що набувається шляхом інструктування; основана на мові навмисна чи раціональна здатність (‘акль) яка уможливає наше мислення, пошук, аналіз, визначення, спростування, концептуалізацію, ведення суперечки є задіяною у процесі діалектики; здатність для відносин та співчуття, яка корениться в активному залученні «іншого», постулюється в Корані; вищі здібності «інтелекту», які поєднують розум і серце, включаючи розмірковування та споглядання (тафаккур); креативну уяву, яка уможливає здатності до внутрішнього сприйняття й прозріння; моральні здатності, заякорені в критерії (фуркан), який дозволяє нам розрізняти правильне від неправильного і підсумовувати персональну відповідальність та високу звітність за наші вчинки; та понад усе це, надзвичайна здатність усвідомлювати розумом буття Бога (таква), те почуття люблячого трепету й усвідомлення повсюдної присутності Бога, і бажання поводитися у житті у світлі цього усвідомлення.

Це інтегроване бачення людських здібностей, яке ніколи не відділяє раціональні сили від того прямого досвіду, морального оцінювання та духовної свідомості.

Англійське слово «розвивати» *develop* походить від старого французького *des- + veloper*, «розгортати, розвивати», концепція має значення «вести чи виводити» у

латинському відповіднику *educere*, що є джерелом англійського слова *education*. Концепція «розгортання» вказує на освітній процес, який включає запам'ятовування, активізацію, пробудження, прояснення чи привнесення світла, виявлення внутрішньої здатності, яка відображає сутнісну природу, з якою людина була створена Богом і яка наділяє її потенціалом для того, щоб стати Його намісником (халіфа) на землі. Походження англійського слова характер має свої корені в грецькій мові, – у слові *kharakter*, інструмент для позначення, від *kharassein* – гравіювати, різьбити. Одне з його значень і досі має на увазі позначку в письмі. Етимологія виявляє концепцію вродженого людського характеру, який вирізьблений, проштампований, відбитий чи укорінений у душі, був створений Богом, як Коран (95:4) говорить нам, «фі ахсані таквім», «у найкращих формах» (Арберрі) чи «у найкращій конформації» (Мухаммад Асад). Розвиток характеру є, таким чином, розгортанням Божественного відбитку, реалізацією потенціалу, вираженням, у міру можливості, Божественних Атрибутів, відображенням їх на людині.

Дотримуючись цієї концепції даної Богом людської «сили» й «потенціалу», якщо ви звернетесь до пошуку в Google таких фраз, як от «сили людини», перша п'ятірка результатів з 258 мільйонів включатиме наступні чотири сайти: 16 людей з реальною суперсилою; 18 мутантів-супергероїв; 9 людей з реальними суперсилами мутантів Життя Х-люди; та 3 шляхи для розвитку сил. Останній результат призначений для тих, «котрі будучи нормальними людьми просто не задовольняються цим», – йдеться про здатність бачити у темряві, ходити по стінам, стрибати наче кіт, тамування дихання, здатність

стати експертом для виявлення брехні, переконання інших завдяки впливам на підсвідомість, читання аур та розвиток ясновидіння, астральну проекцію та психокінезис. Вплив ЗМІ та поп-культури є надто очевидним тут, але захоплення супергероями та суперсилами є також показником глибокого визнання людського потенціалу. Водночас, хтось може доводити, що це все квітне у той час, коли повний потенціал людини та повне виявлення людських здібностей є значною мірою невизнаними у поширваній культурі загалом низьких очікувань, які існують стосовно як в нашій освітній системі, так і в ширшому загалі суспільства. Будучи несвідомими повної міри нашого потенціалу, ми можемо тільки проєктувати ту несвідомість на уявні й сенсаційні сили та істоти.

Освіта повинна надавати силу для розпізнання повної міри людських сил та можливостей і робити нас здатними взяти під свідомий контроль їх розвиток у нас самих.

Досконалість душі

У фільмі «В облозі», де знімався Стівен Сігал у ролі Томмі Лі Джонса, він грав грубого відставного агента ЦРУ, який був утягнутий в операції зі спеціальними силами і який викрав американський військовий корабель. Він повністю аморальний тип, але ЦРУ, коли їх запитали чому вони взяли його на роботу, пояснили, що він був, за їхніми словами, таким собі «креативним мислителем», який міг бути особливо корисним. Тут ми бачимо відсутність зв'язку між «креативністю» та будь-

якою іншою концепцією людського характеру. Тут креативність, замість того, щоб бути аспектом людської досконалості, сприймається просто як якийсь особливий талант, не пов'язаний з цілями, для яких використовується.

У 2010 році я опинився у цілком сюрреалістичній ситуації, коли мені довелося виголошувати ключову вітальну промову на щорічному святкуванні Їд в Голдман Сакс, в Лондонському Сіті, захід відбувався під гаслом їхньої програми «розмаїття». Я назвав свою промову «Іслам та досконалість людства» і заснував її на їхніх же, затверджених ними, принципах бізнесу, які включають (на додачу до розмаїття) професійність, креативність та цілісність. Я почав зі слів, що кожен присутній без сумніву має знати, що фільм «Вола Стріт 2; гроші ніколи не сплять», сиквел фільму 1987 року «Вола Стріт», мало не підірвав наш кінематограф. Хто зміг би забути Гордона Гекко, якого грав Майкл Дуглас в оригінальному фільмі? Деякі з цинічних висловів Гекко такі: «Жадібність – це добре. – Я нічого не створюю. Я володію. Ми встановлюємо правила, хлопче. Вся справа справа в доларах, дитино. Решта – це балаканина. – Якщо щось і варто робити, то це варто робити заради грошей». Я послався на інтерв'ю з Майклом Дугласом, яке вийшло минулого місяця, у якому він розповідав як після виходу першого фільму в 1987 році молоді студенти-економісти ходили за ним зграями й говорили йому: «Гордоне Гекко! Ти чоловік, Гордоне! Ти став причиною того, що я став вивчати фінанси й бізнес!» Дуглас хитнув головою й сказав: «Я сидів там і говорив: «Ні, ні – справді, ні. Подивіться фільм. Я не та людина, на яку ви хочете бути схожими.

Я лиходій». Хлопці не сприймали цього. «Так, Гордоне! Ти дійсно великий!» Дуглас продовжував: «Тепер мені цікаво дізнатися як багато з тих молодих студентів-магістрів, котрі вважали Гордона таким хорошим хлопцем, очолюють зараз ті самі компанії».

Існує важлива відмінність між професійністю та досконалістю. Окрім усього, ми можемо говорити про професійне вбивство людини, але чи не було б радше дивним говорити, що Маріо є досконалим убивцею людей? Хіба що, якби ми були членами мафії. Різниця полягає в тому, що сутність досконалості – це не просто особиста майстерність та вміння чи ефективність у виконанні завдання, але вона включає також досконалість людського характеру, а то має моральний та вкрай духовний вимір.

Це фундаментальна концепція в ісламській традиції. Бачення «досконалості», яке виражається арабським словом іхсан є у дійсності невіддільним від доброти, краси й чесноти. У сфері ісламського мистецтва, життява відмінність може також бути зробленою між концепціями краси: одна, яка є суб'єктивною та ефемерною (джамаль) та інша (хусн), яка обіймає не тільки естетичний сенс краси, шануючи «її справжню міру й пропорцію», вкладену в творіння, але також глибинне зрівняння між прекрасним і тим, що є хорошим. Краса є, таким чином, невіддільною від атрибутів Божественної Досконалості та від моральної чесноти, духовного очищення й досконалості характеру, який є людськими роздумами про ті святі атрибути.

В Корані вищі здібності завжди переплетені з цілісним баченням того, що робить людину справді людиною. Та повнота є основоположним значенням «інтегральності», яка походить від латинського слова *integer*, «цілий, повний, цілісний». З цієї перспективи, мислення, наприклад, не є просто аналітичною, логічною та цілеспрямованою діяльністю, яка йде попереду й через яку кінець може навіть виправдати засоби, але це є невіддільним від вродженої моральної та розрізнявальної здатності розрізнити істину від брехні й правильне від неправильного. Справжня досконалість є, таким чином, втілена й актуалізована в принциповій поведінці й красивому поводженні (адаб), так само, як навичками й ефективністю в опануванні тієї чи іншої сфери діяльності. В Голдман Сакс, у серці Фліт Стріт, я міг послатися на те, що в Лондоні, у 18 сторіччі, жив осяйний чоловік, Семюель Джонсон – поет, есеїст, мораліст, літературний критик, біограф, редактор та лексикограф, і, аргументовано про це можна говорити, найбільш визначна людина, яка мала справу з письмом, в англійській історії. Він жив на площі Гоф, – рукою подати звідсіль. «Вища мета освіти», – писав він, – «полягає в тому, щоб оволодіти вмінням розпізнавання речей, набутти силу говорити про хороше й погане, відрізняючи їх одне від одного та справжнє від підробленого, і віддавати перевагу хорошому й справжньому, а не поганому й підробленому».

Це визначення разюче сходиться з перекладом Мухаммада Асада арабського слова «фуркан» – «стандартний критерій для розрізнення істини від брехні та правильного від неправильного». Сенс моральної оцінки також присутній в інших арабських словах в Корані, які

позначають здатність розрізнення та прозріння. Слово «аль-а'раф», перекладене Асадом як «здатність розрізняти», має таку саму конотацію «сприйняття того, що є правильним», як і слово рушд, «усвідомлення правильного». Слово басірат, позначає «здатність свідомого розуміння, заснованого на прозрінні», також воно включає моральний компас, який забезпечує сутнісну орієнтацію для сприйняття істини. «Інтелект» ('акль) охоплює не тільки базовану на мові раціональну й свідому здатність (латинське раціо, грецьке діанойя), але також вищий орган моральних і духовних розумових здібностей та прозріння (*intellectus, nous*). В детальному вивченні концепції 'акль, Карім Дуглас Кроу зазначив повторну появу терміну «мудрість» у недавніх описах людської розумової здібності до визначення контексту «комбінації соціальної та моральної інтелігентності, тієї суміші знання й розуміння в одній людині, яка виявляється в особистісній цілісності, свідомості та ефективності поведінки». Він робить висновок, що один з ключових компонентів концепції «інтелігентності» виражений терміном 'акль був «духовно-етичним».

Розрізнення також іде далеко за межі того, що Гай Клакстон позначив як “d-mode” (deliberation mode), різновид розумових здібностей, зосереджених на «виявленні сутності справи, зважуванні за і проти, побудові аргументів та вирішенні проблем, шляху знання, яке покладається на розум та логіку, на свідоме й розважливе мислення». Клакстон сам вказує на те, що наростаюче невдоволення припущенням, що “d-mode” є всебічним та кінцевим людським пізнанням, і це відображається у численних альтернативних підходах до поняття інтелігентності, таких як «мульти-інтелігентність» Говарда Гарднера та «емоційна інтелігентність» Данієля Големана.

Хтось може додати до цих альтернативних підходів роботу науковців, таких як Девід Піт, який синтезував антропологію, історію, лінгвістику, метафізику, космологію та навіть квантову теорію для опису шляху, яким світогляди та корінні техніки традиційних народів глибоко відрізняються від шляху бачення світу, що його укорінила в нас Західна наука.

На завершення, я пошлюся на книгу Гаррі Льюїса «Досконалість без душі», – гостру критику вищої освіти в Америці від колишнього декану Гарвардського коледжу. Один з оглядів, який говорить про те, як то говорять і багато інших вчених та експертів, що вища освіта в Америці перебуває в кризі. «Кампуси коледжу», – заявляє він, – «стали постійними місцями для вечірок і багато людей винуватять самих студентів, припускаючи, що їхнє покоління стало ледачим, цікавиться самими тільки розвагами та не переймається нічим, крім себе». Згідно з Льюїсом, коледжі в Америці (включаючи Гарвардський) «забули, що фундаментальна робота початкової вищої освіти полягає в тому, щоб перетворити підлітків на дорослих, допомогти їм зрости, пізнати те, ким вони є, шукати вищої цілі для їхнього життя, щоб вони залишали коледж ставши кращими людьми». Льюїс вірить у те, що оскільки коледжі зазнали невдачі в тому, щоб пропонувати студентам причини для освіти – котрі спонукали б студентів глибше замислюватися про значення й цілі – вони спричиняють невдачу як студентів, так і всієї країни, яка відчайдушно потребує добре освічених громадян». «Старий ідеал ліберальної освіти», – пише він, – «живе тільки своїм ім'ям. Гарвард більше не вчить речами, які будуть звільняти людський розум і дух».

Давайте з'ясуємо статус Гарвардського коледжу. Це одна з двох шкіл в рамках Гарвардського університету, яка дає ступінь бакалавра. Заснований у 1636 році у Кембриджі, Массачусеттс, він є найстарішим закладом вищої освіти в Сполучених Штатах Америки. Кембриджський університет в Англії, заснований у 1209 році, є, звісно, набагато старішим, але ще набагато старішим є університет Кайруан, у Фесі, Марокко, заснований у 859 році, про нього часто згадують як про найперший університет. На 2014/15 роки, Гарвард став 4-м у рейтингу QS World University Rankings та 2-м у рейтингу THE (Time Higher Education), тоді як Кембридж став, відповідно, 2-м і 5-м. Першим в обох рейтингах був Інститут Технології в США – Массачусеттс в QS і Каліфорнія в THE. Топовим університетом у мусульманському світі, згідно з цією рейтинговою системою, був університет Малайї, який зайняв 151 місце, а в Арабському світі взагалі не виявилося топових університетів, які увійшли б у перші 200.

Така статистика часто спричиняє бідкання з приводу інтелектуальної стагнації та смерті продукування знань в мусульманському світі, навіть хоча виправдані застереження щодо справедливості таких рангів також можна почути. Незважаючи на ті застереження, рейтинги є широко визнаним засобом вимірювання якості освіти в університетах та є індикатором глибокої кризи в мусульманських суспільствах. Навіть так, критика таких людей як Льюїс, є важливими корективами для припущення що панацея для освіти в мусульманському світі є некритичним наслідуванням західних моделей, ніби головним критерієм «успішності» у здоганянні «кривої качки» мусульманських інституцій, у вдосконаленні їхнього

глобального становища як то визначається міжнародними рейтинговими системами й критеріями.

Одна із сил освіти як такої полягає в тому, щоб давати нам глибину й широту бачення, котре уможливило нас бачити те, що поступ людського знання не є якимось одностороннім рухом. Це не асиміляція однієї культури чи світогляду іншою. Радше, це інтеграція найкращого, що є в кожній культурі й цивілізації.

Освіта повинна надавати силу для досягнення універсального бачення досконалості, яке охоплює істину, сутність, мету й засоби для того, щоб бути людиною у повному розумінні цього слова.

СИЛА ОСВІТИ

Джеремі Хензель-Томас

Переклад: Юрій Косенко
Редагування: Марко Хряк-Петльований

Підписано до друку 25.05.2020 р. Формат 70x100 1/16.

Папір офсет. Гарнітура «Garamond». Друк цифр.

Ум. друк. арк. 3,59. Наклад 500 екз. Зам. № 49.

Видавництво «Волинські обереги».

33028 м. Рівне, вул. 16 Липня, 38; тел./факс: + 38 (0362) 62-03-97.

e-mail: oberegi97@ukr.net

Свідоцтво про внесення в Державний реєстр суб'єкта видавничої справи

ДК № 270 від 07.12.2000 р.

Віддруковано в друкарні в-ва «Волинські обереги».

«Знання – це сила» - вислів, який приписується видатному англійському філософу і вченому, - стверджується, що він його сформулював у 1597 році, - і сьогодні висвітлює важливість знання у сучасному світі. Освіта становить базис нашого знання та його розвитку, - від найбільш раннього нашого досвіду в школі і до здобуття вищої освіти. Індивіди використовують набуті знання у своєму професійному та особистому житті, а суспільство, як спільнота індивідів, формує світ, у якому ми живемо.

Отже, сила освіти є одним з ключів для розвитку успішного суспільства й становить користь для суспільства в цілому. Але справи пішли геть не так! Суспільство, цінності й мораль перебувають у стані занепаду. Як освіта втратила свою силу для розбудови ефективного й справедливого суспільства? Як можна подолати цей занепад? У книжці «Сила освіти», автор повертається до перших принципів і запитує: що таке освіта і якою є потреба індивідів та суспільства в освіті? Відновлюючи зв'язок між освітою та «серцем і душею» суспільства, автор доходить висновку, що ця велика мета людства має першорядне значення. Це відрізняється від поняття «фабрики знань», яка просто розвиває індивідів заради матеріального прогресу й особистих здобутків. Цінності, мораль, співчуття, милосердя, вдячність, взаємна повага, справедливість та соціальна відповідальність – усі вони є суттєвими рисами для індивідів та загалом є підвалинами успішного суспільства, і ці риси мають впроваджуватися в процесі здобуття освіти. Завдяки переосмисленню та розвитку ефективної освітньої методології можна працювати заради розбудови кращого світу, базованого на рівності й справедливості для всіх.

Джеремі Хензелль-Томас є науковим співробітником Центру ісламських студій в Кембриджському університеті. Він – співробітник Королівського товариства мистецтв і член виконавчого комітету Асоціації мусульманських науковців-соціологів, він був першим головою форуму проти ісламофобії й расизму та засновником і колишнім виконавчим директором Книжкової фундації. Наразі він є науковим редактором *Critical Muslim*, також він веде регулярні колонки, впродовж років, для часописів *Islamica* та *Emel* й колонку «Кредо» в *The Times*. Він був лектором з прикладної лінгвістики в університеті Единбургу, він докладає зусиль для застосування своїх академічних знань з філології та психолінгвістики в царині сучасних питань, які впливають на публічне сприйняття ісламу й мусульман і заради просування критично виваженого діалогу й полілогу, вписуючи усе це в соціально-культурний та освітній контексти.